

Et fynsk krucifiks med slægtninge i Sønderjylland

Krucifikser fra begyndelsen af 1300-tallet

Af Susanne Wenningsted-Torgard

I *Roerslev Kirke* (fig. 1-2) ved Middelfart hænger en lille armløs figur. Den er kun 79 cm høj og helt afrenset for farver.¹ På trods af at hverken tornekrone eller korstræ er bevaret, er der ingen tvivl om, at denne fremstilling af en mand med lændeklæde og krydsede ben, er en figur fra et krucifiks, endda en meget smuk og helstøbt fremstilling af den korsfæstede Kristus, og det har været oplagt at lede efter et eller flere beslægtede krucifikser.

Jeg har gennem de seneste års undersøgelser af det danske materiale registreret ca. 110 krucifikser, der i blandt *Roerslev*, som kan dateres til 1300-tallet.² Det har ikke været muligt at knytte tekniske undersøgelser til registreringen, så den bygger på stilistiske sammenligninger; på det, der kan ses med det blotte øje og på de få bevaringsrapporter, der ligger i Nationalmuseet. Det er således de formmæssige træk i figurene, mere end værktøjsspor, farveanalyser og andre tekniske ledetråde, der ligger til grund for opdeling og grupperinger i det store materiale.

Det er nødvendigt, at kende figuren godt, før vi kan forvente at genkende nogle "slægtninge", så derfor en mere detaljeret gennemgang af *Roerslev*. Figurens hoved er bøjet fremover, mod højre; hage og kind synker ned mellem skuldrene, men ligger ikke fladt til brystet; det hjerteformede ansigt er vendt let nedad. Det er ikke angivet i skæringen, om øjnene har været lukkede eller åbne, men munden er luk-

ket. Håret er glat bølget, med en indskæring over isen – vel til en løs tornekrone – og det dækker ørerne og falder ned ad nakken; skægget er glat. Kravebenet er skarpt markeret, ribbenene er let betoned, og sidesåret er skåret. Skuldrene er brede. Brystkassen er nedadtil afgrænset forholdsvis realistisk, og der er ikke skåret hulninger i brystbenet.³ Brystkassen er presset svagt mod venstre, medens de bøjede ben er drejet mod højre, så der opstår en svajning i kroppens akse. Lændeklædet ligger højt om den smalle talje, med et bredt linnings-ombuk, der lader navlen fri. Det svøber sig glat om benene og dækker begge knæ. Ved venstre hofte hænger en glat, sneglet sidesnip, der når til midt på låret. Fortil står klædet ud i en stor udkraget V-fold, og derunder falder klædet ind mellem knæene. Klædet lægger sig også tæt om bagsiden af benene. Underben og fødder er krydsede, så venstre hæl ses til højre for højre fod.

I kataloger og publiceringer af middelalderens skulptur er figurene oftest beskrevet og afbilledet frontalt. Det giver en stor svaghed, hvis sammenligninger bygger på ikke selv-sete værker, for gennem arbejdet med de mange krucifikser er det blevet klart for mig, hvor vigtig figurenes profil er. En analyse af figurens profil og placeringen i forhold til korstræet giver ofte en betydende indgang til stilistiske grupperinger krucifikserne imellem – eventuelt en omgruppering i forhold til tidligere tilskrivnin-

Fig. 1. Kristusfiguren fra Roerslev kirke på Fyn. Foto: S.W.-T. juni 1992.

Fig. 2. Roerslevfiguren i profil. Foto: S.W.-T.

Fig. 3. Krucifikset i Randerup kirke, korstræet er sandsynligvis oprindeligt. Foto: N. Termansen 1941.

Fig. 4. Randerupfiguren i profil. Foto: S.W.-T.

ger, som det viste sig i denne sammenhæng. I flere tilfælde er figurene skåret meget dygtigt med en optisk illusion, så f.eks. knæene synes at stikke lige ud i luften, men faktisk ligger helt flade mod kors-træet.⁴ Holdningen drejer sig selvfølgelig først og fremmest om figurernes stilistiske udtryk, men jeg ser også de forskellige, varierede former som anskueliggørelse af Kristi tilstand på korset.

Roerslev-figuren har ikke længere bevaret noget korstræ – men som det hænger på væggen fornemmes det tydeligt, hvordan figurens kropsholdning har været i forhold til et korstræ. Figuren har en let rundet ryg, hvor skuldrene og det nederste af ryggen er trukket fremad, det vil sige væk fra korstræet, medens lænden derimod er presset mod korstræet. Mellemgulvet er således suget ind og Kristi tilstand på korset er klart afspejlet i den sammensunkne holdning. Rent teknisk er figuren ikke hulet i ryggen,⁵ men har et tilproppet hul i nakken.

Når lænden presses mod korstræet, og skuldre og det nederste af ryggen skubbes væk, bliver fremstillingen til en skildring af den døende eller allerede døde Frelser, i modsætning til de krucifikser, hvor kun figurens hæle og skuldre rører ved korstræet, og kroppen står som en spændt bue, med hvælvet mave, frem foran korstræet.⁶ Her synes fremstillingen, med kroppens spændstige holdning, at betone Frelserens endnu levende og erkendende tilstand.

På grund af krucifiksernes bevaringstilstand er det oftest umuligt at se, om figuren er tænkt med åbne eller lukkede øjne, og så bliver det kroppens holdning, der afslører, til hvilket stadie af frelserens døds-kamp vi er vidner.

I Sønderjylland i *Randerup Kirke* (fig. 3-4)⁷ hænger et kraftigt opmalet krucifiks,⁸ der synes nært beslægtet med Roerslev. At sammenligne to figurer, hvoraf

den ene står i afrenset træ og den anden med en kraftig staffering kan være svært, men her er der tale om, at både helhedsindtryk og detaljer er meget ens. Ved gennemgang af det talmæssigt store materiale, som de bevarede danske 1300-tals krucifikser udgør, viser det sig hurtigt, hvordan nogle detaljer er betydende for at kunne betegne figurene som beslægtede, ligesom nogle forskelle i detaljer bliver underordnede, hvis de store linier stemmer overens. For Roerslev og Randerup krucifiksernes vedkommende er det således foruden proportionerne i krop og ansigt, også lændeklædets substans og form og føddernes helt krydsede stilling, der taler for en sammenkædning. Lændeklædet er lavet af "fedt" stof, der nok smyger sig, men ikke slasker som vådt stof. Den dybe V-form, hvis spids er drejet let mod højre, og den lille V-fold i klædet mellem benene er meget ens på de to – også set på baggrund af de utallige former på V-folde, der ellers karakteriserer mangt et draperi på 1300-tallets figurer, navnlig i begyndelsen af århundredet.⁹ Der er en lille forskel i accentuering af brystkasse og mave, men ikke noget der præger og dermed adskiller de to krucifikset så meget, som de fælles træk binder dem sammen.

I Danmarks Kirker sammenlignes Randerup krucifikset med et af de to krucifikser i Gram Kirke, hvorom det hedder at det "svarer nøje til Randerup ... beslægtede med Vester Nebel og Schobüll 2 i Sydslesvig... muligvis alle fra samme værksted".¹⁰ Der kan nok være en vis lighed, men også så store forskelle i opfattelsen og accentueringen af kroppen, i proportioner og navnlig i holdningen, at der ikke indlysende er tale om et fælles udgangspunkt.¹¹ Figuren på Gram-krucifikset (fig. 5) står nærmest fremfor korstræet, godt nok med en meget flad ryg, men med et fiktivt eller "optisk" svaj i lænden så mave og mellem-

gulv vælder frem, overkroppen er strakt, og skuldrene presses bagud – altså et bevægelsesmønster, der er lige modsat af figurerne i Roerslev og Randerup. Sammenligningen mellem Gram-krucifikset og figuren i *Vester Nebel* (fig. 6) – og dermed også figuren fra +St. Katharine i Ribe (fig. 7)¹² – synes heller ikke overbevisende. Ved derimod at sammenholde figuren i Roerslev – og dermed også Randerup krucifikset – med +St. Katharine er der langt større overensstemmelse end i forhold til Gram figuren. *Vester Nebel* og +St. Katharine figurerne er tætte og let svajede, skuldrene er smalle og taljen markeret, costalbuen, dvs. afgrænsningen mellem ribben og mellemgulvet, er let tilspidset og ribbenene markerede. Hovedet er bøjet forover med ansigtet nedad, munden åben med synlig tandrække og øjnene lukkede, håret bølget og skægget er kruset. Tornekronen er skåret i eet med håret. Det er to fine arbejder med udtryksfulde ansigter, hvor smerten er antydnet i pandens rynker og den åbne mund. Ryggen og lænden har været flad op mod korstræet,¹³ men skulderpartiet og enden er trukket lidt væk. Knæene er bøjede – lidt i *Vester Nebel* krucifikset og mere i +St. Katharine krucifikset. I begge tilfælde er lændeklædets midtparti beskadiget, men det er tydeligt, at folden ikke har været voldsomt udkraget. Lændeklædet ligger lavt om hofter og mave, med et bredt ombuk ved linningen. Det højre ben er krydset indover det venstre, hvorfor klædet falder i store, blødt rundede folder over højre lår, spændes ud af knæet og strammes over venstre lår. Ved højre side er snippen hevet op over linningen.

Sammensmeltningen mellem Roerslev og +St. Katharine ligger i enkelte detaljer, som ribbenenes konturer, kropsholdningen – med den tilbageskubede lænd – lændeklædets udkragede folder og smygende kvalitet,¹⁴ der kombineret på den rette måde

Fig. 5. Krucifikset i Gram Kirke, korstræet er af nyere dato. Foto: S. W.-T. juni 1992.

giver et fælles helhedsindtryk. På baggrund af helheden bliver forskelle, som skåret tornekronen, åben mund og panderynker, mindre betydende.

Det ene krucifiks i *Nørre Løgum*¹⁵ (fig. 8) har alle de elementer, vi netop har trukket frem i Roerslev og

Fig. 6. Kristusfiguren i Vester Nebel Kirke, dateret til 1318. Foto: Nationalmuseet.

Fig. 7. Den nu forsvundne Kristusfigur fra St. Katharine Kirke i Ribe, dateret til 1318. Foto: N. Elswing, Nationalmuseet, 1946.

Randerup. Nørre Løgum er væsentligt større og en smule anderledes i proportionerne, og det er skåret med flere detaljer, men hoved, hår, brystkasse, talje, mave/lænd og lændeklæde – kort sagt det overordnede indtryk – er det samme. Som figuren står nu, med en staffering fra 1961, kan det være svært at sidestille den med Roerslev, men sammenholdt med et billede fra før restaureringen (fig. 9), hvor Nørre Løgum var helt overkalket, ophæves faren for fejlfortolkninger i stafferingen, og vi står med to direkte sammenlignelige billeder af Roerslev og Nørre Løgum. Det fremgår tydeligt, at de to er nære slægtninge. Samtidig indebærer det, at Nørre Løgum krucifikset må trækkes ud af en tidligere anført sammenstilling med det meget store krucifiks i Løgumkloster Kirke¹⁶ og dets noget mindre slægtning i Daler Kirke. De er begge langt mere bastant kropslige i deres form og voldsommere i f.eks. lændeklædet. Også selvom Løgumkloster krucifiksets størrelse tages i betragtning.

Med krucifikserne i +St. Katharine, Vester Nebel, Randerup og Nørre Løgum er der således bevaret en fin gruppe i Sønderjylland, der kan knyttes sammen med Roerslev krucifikset. Men hvad med de nærmeste omgivelser på Fyn, hvordan er bestanden af krucifikser her?

I 1951 kom der en armløs Kristus figur fra *Kerte Kirke* på Fyn til Møntergården i Odense (fig. 10). Figuren, der måler 108 cm., følger sig til Roerslev krucifikset, selvom den er lidt kraftigere i både ansigt, krop og i lændeklædet, hvor Kerte sikkert har haft en fri snip ved højre side og 3 parallelle V-folder fortil. Disse forskelle opvejes af ligheder i kropsholdningen og det hjerteformede ansigt. I *Barløse Kirke* – også på Fyn – er bevaret et krucifiksfragment, der kun består af selve lændeklædet og lidt af det højre ben. Klædets foldeforløb og det lille linningsombuk

Fig. 8. Krucifikset i Nørre Løgum kirke, korstræet er ikke oprindeligt. Foto: S.W.-T. juni 1992.

er som på figuren fra Kerte, men skæringen har en skarpere karakter, der svarer bedre til Roerslevs. Det er selvsagt sværere at aflæse Barløse krucifiksets holdning og dermed underbygge sammenstillingen direkte.¹⁷ Endnu en variation over Roerslev krucifiksets form ses i *Vester Skerninge Kirkes* lille og stærkt overmalede, egetræsådrede krucifiks. Det har alle

Fig. 9. Krucifikset i Nørre Løgum som Niels Elswing så det i 1955.

Roerslev figurens træk, men er skåret med langt mere skarpe folder og grater, så det næsten giver mindelser om et cisereret metalarbejde.

En datering af Roerslev-Randerup gruppen til den første fjerdedel af 1300-tallet kan skitseres, idet krucifikserne sammestilles med krucifikserne i Vester Nebel Kirke og fra +St.Katharine. De er ikke alene meget ens, de er også de eneste krucifikser i det danske materiale, der er daterede, og så endda til det samme år. Magister Tyge, der var kantor i Ribe nedlagde i 1318, henholdsvis den 8. juli og 19. august, relikvier i de to krucifikser. Havde vi ikke været så heldige at have en datering i det hjemlige materiale, ville jeg have bygget på sammenligning med den korsfæstelsesscene, der er øverst i Cismaralterets inderste relieffer, men det ville ikke have ændret på dateringen, da dette normalt dateres til 1310-1320.

Krucifikserne kan være skabt lokalt eller importerede. De er ikke undersøgt med hensyn til træsort, kridtgrund eller lignende, så der er ingen "beviser" for det ene fremfor det andet. Det er en homogen gruppe, der er fri for stereotype gentagelser, hvilket kunne tyde på, at det er en hjemlig begavet håndværker, der har skabt disse 5-7 krucifikser, nok over en vis læst, men med individuelle detaljer.

De godt 100 krucifikser fra 1300-tallet, der er bevaret i Danmark, fordeler sig i flere grupper, hvoraf kun en enkelt gruppe har karakter af værkstedsarbejder med begrænset ordforråd i formsproget.¹⁸ Men der er selvfølgelig også nogle enkeltstående – og ofte enestående krucifikser, der i få tilfælde afspejles i mindre dygtigt skårne arbejder.¹⁹ Men for langt de fleste krucifiksers vedkommende synes de at høre til grupper af samme karakter som Roerslev-Randerup, hvor der trods individuelle detaljer er een grundlæggende form, som knytter gruppen sammen.

Fig.10. Kristusfiguren fra Kerte Kirke, nu på Møntergården i Odense. Foto: S.W.-T. juni 1992.

Noter

1. Aldrig publiceret. Konserveringsrapport fra 1964 ved N.J. Termansen ligger i Nationalmuseets Antiquariske-Topografisk arkiv.
2. Jeg har i årene 1990-92 registreret og katalogiseret ialt 110 krucifikser fra 1300-tallet i kirker og museer inden for det nuværende Danmarks grænser. Tyngden ligger på Lolland-Falster, Sønderjylland og Limfjordsområdet, med få "nedslag" på Sjælland og Fyn. Kun en lille del af materialet er blevet publiceret, jvnf. Wenningsted-Torgard 1994. I 1998 fik jeg med pengemidler fra Novo Nordisk fonden mulighed for at arbejde videre med projektet med henblik på en publikation. Nærværende artikel er et lille udsnit af dette arbejde.
3. Hulninger i brystbenet er i variationer ellers hyppigt forekommende og synes at fungere som et godt indicium for slægtskab eller mangel på samme.
4. Det er tilfældet ved f.eks. det lille processions- eller alterkrucifiks i Råby Kirke på Mols.
5. Wenningsted-Torgard 1994. Den lukkede ryg – eventuelt fuldskåren med ribben og ryghvirvel – er ellers et træk, der ses på figurer, som svajer langt ud fra korstræet. I Roerslev har det ingen betydning, om ryggen er lukket, da figuren har været placeret tæt op ad korstræet.
6. En gruppe krucifikser på Lolland og Falster, omkring det store Nysted krucifiks, dvs. Arninge, Nørre Alslev, Holeby og Musse er af denne type.
7. DK Sønder Jylland s. 1466, fig.10.
8. Krucifikset blev restaureret og forsynet med en kraftig staffering og nye fødder i 1940 af N.Termansen. Det er 73 cm højt.
9. Hans Wentzel skriver i 1937 om trekantfolder specielt med udgangspunkt i Cismar alteret, der dateres af Hans Wentzel til 1310-1320. Jeg ser en klar lighed mellem draperierne på reliefferne på Cismar alteret og lændeklædet på Roerslev krucifikset.
10. DK Sønder Jylland s. 802.
11. Schobüll 2 kender jeg kun fra afbildning hos Jörn Barfod 1986, og kender ikke dets "holdning" set i profil.
12. DK Ribe s. 435 Krucifiksfiguren (53 cm høj) fra St. Katharine Kirke stammede oprindeligt fra Ribe Domkirke. Den blev i 1960 stjålet fra præsteværelset i St. Katharine, men Otto Norn nåede at beskrive figuren indgående.
13. Der er ikke bevaret korstræ til de to krucifiksfigurer.
14. St. Katharine krucifikset manglede ved registreringen fødderne, men fotodokumentationen på Nationalmuseet viser underbenenes stilling, der tyder på at også fødderne har været helt krydsede.
15. DK Sønder Jylland s. 1535 og s. 2806. Det er højere end de andre, selve figuren er 160 cm. Det blev restaureret i 1961 ved Peter Kr. Andersen.
16. Nyborg 1990 s. 108 n.13. Løgumkloster omtales som havende "Meget beslægtede, lidt mindre korbuekrucifikser bl.a. i klostersonnets kirke Nørre Løgum... og lidt sydligere i Lindholm kirke..."
17. Desuden findes et lille krucifiks, kun 48 cm, i Helsing Kirke i Nordsjælland DK. Frederiksborg s. 1221, der er af samme type som de fynske.
18. Wenningsted-Torgard 1994, kaldet "Thy gruppen".
19. F.eks. det fantastiske krucifiks fra Elmelunde Kirke i forhold til krucifikset fra Horreby Kirke, nu i henholdsvis Nationalmuseet og Museet i Maribo.

Litteratur

Forkortelse: DK=*Danmarks Kirker*, 1933 ff.

Barfod, Jörn: *Holzskulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig*, Husum 1986.

Danmarks Kirker, 1933 ff.

Norn, Otto: Smertens-Krucifikset, *Berlingske Tidende* 10. april 1960. –: Krucifix-Eucharisti, *Kirkehistoriske Samlinger* 1976, s. 7-16.

Nyborg, Ebbe: Det gamle Sorø-krucifiks, *Den monastiske bildvärlden i Norden*, 1990, s. 88-113.

Wenningsted-Torgard, Susanne: Krucifixe des 14. Jahrhunderts auf Lolland-Falster und in Nordjütland. *Figur und Raum, Mittelalterliche Holzbildwerke im historischen und kunstgeographische Kontext*, Berlin 1994, s. 70-80.

Wentzel, Hans: *Der Hochaltar in Cismaar und die lübeckischen Chorstühlwerkstätten des 14. Jahrhunderts*, Lübeck 1937.